

УДК 330.1+330.81

РОЛІ ТА ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Попов О. Є.

Яковцов П. Є.

Анотація. Розглядається проблема інституціонального забезпечення процесу реформування національної економіки. Мета дослідження полягає у систематизації ролей і функцій економічних агентів у процесі інституціонального проектування змін системи державного регулювання економіки. Використано методи дослідження: теоретичне узагальнення, системний аналіз – для подальшого розвитку теоретичних засад інституціонального проектування змін системи державного регулювання економіки; аналіз і синтез – для визначення характеру взаємозв'язку між ролями та функціями економічних агентів у ході процесу інституціогенезу. Визначено закономірності здійснення інституціональних змін національної економіки. Доведено, що розмаїття ролей економічних агентів у ході інституціогенезу в першу чергу обумовлюється внутрішніми закономірностями процесу утворення та розвитку складових відповідного інституціонального простору, етапами розбудови якого є перинатальна фаза, фаза структурування, інституціональне вичерпання, фаза інституціональних трансформацій.

Ключові слова: інститут, інституціональні зміни, державне регулювання, економічний агент, ролі, функції.

РОЛИ И ФУНКЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ АГЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Попов А. Е.

Яковцов П. Е.

Аннотация. Рассматривается проблема институционального обеспечения процесса реформирования национальной экономики. Цель исследования состоит в систематизации ролей и функций экономических агентов в процессе институционального проектирования изменений системы государственного регулирования экономики. Используются методы исследования: теоретическое обобщение, системный анализ – для дальнейшего развития теоретических принципов институционального проектирования изменений системы государственного регулирования экономики; анализ и синтез – для определения характера взаимосвязи между ролями и функциями экономических агентов в ходе процесса институциогенеза. Определены закономерности осуществления институциональных изменений национальной экономики. Доказано, что разнообразие ролей экономических агентов в ходе институциогенеза в первую очередь обуславливается внутренними закономерностями процесса образования и развития составляющих соответствующего институционального пространства, этапами развития которого являются перинатальная фаза, фаза структуризации, институциональное исчерпание, фаза институциональных трансформаций.

Ключевые слова: институт, институциональные изменения, государственное регулирование, экономический агент, роли, функции.

ROLES AND FUNCTIONS OF ECONOMIC AGENTS IN THE PROCESS OF INSTITUTIONAL CHANGES IN THE SYSTEM OF THE STATE REGULATION OF ECONOMY

O. Popov
P. Yakovtsov

Abstract. *The issue of institutional supporting the process of reforming the national economy is considered. The research is aimed to systematize the roles and functions of economic agents in the process of institutional projecting of changes to the system of the State regulation of economy. The following research methods were used: theoretical synthesis, systemic analysis – for the further development of theoretical principles of the institutional projecting of changes to the system of the State regulation of economy; analysis and synthesis – to determine the nature of the relationship between the roles and functions of economic agents in the process of institution establishment. Regularities of implementing institutional changes in the national economy has been determined. It has been proven that diversity of the roles of economic agents in the course of institution establishment are determined, in the first place, by internal regularities related to establishing and development of an appropriate institutional space, development stages of which are perinatal phase, phase of structuring, institutional exhaustion, phase of institutional transformations.*

Keywords: *institution, institutional changes, State regulation, economic agent, roles, functions.*

Активізація інституціональних досліджень економічних явищ і процесів в останні десятиріччя обумовлюється насамперед глобальними трансформаціями економічних, соціальних, правових систем суспільства, зокрема в контексті здійснення ринкових реформ у постсоціалістичних країнах. В умовах масштабних структурно-інноваційних трансформацій, пов'язаних із процесами ринкового реформування, досягнення цілей і задач, виконання основних функцій державного регулювання економіки суттєво утруднюється через несформованість самого інституціонального середовища здійснення ринкових відносин, розбудова якого також стає одним із пріоритетів здійснення ДРЕ. Додатковими вимогами щодо забезпечення ефективності державного регулювання економічних процесів за таких умов стають також мінімізація суспільних витрат, пов'язаних зі здійсненням трансформацій господарського механізму, і досягнення рівномірності та збалансованості проведення реформаторських заходів у різних галузях і сферах економіки.

Проблеми інституціоналізації процесів соціально-економічних трансформацій уважно вивчалися у роботах таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Вишневський [1], В. Дем'янов [1], Т. Гайдай [2], Н. Гражевська [3], В. Липов [4], Р. Лукас [5], Н. Остапенко [6], Р. Ріхтер [7], О. Сухарев [8], Е. Фуруботн [7], Д. Ходжсон [9], А. Чухно [10] та інші. Проте деякі важливі теоретико-методологічні аспекти вивчення закономірностей формування та функціонування інституціонального простору ринкових відносин економічних агентів в умовах трансформації національної економіки досі не дістали належного висвітлення. Зокрема, поглиблення вимагають наукове обґрунтування інституціональних засад реформування національної економіки, нагальність потреб у розробці належного механізму інституціонального регулювання економічних відносин, заснованого на врахуванні ключових інтересів економічних агентів, їхніх функцій і ролей у процесі інституціональних змін.

Мета дослідження полягає у систематизації ролей і функцій економічних агентів у процесі інституціонального проектування змін системи державного регулювання економіки.

Зміст регулятивної функції держави як уособлення і носія узгодженої суспільної волі в економічній сфері полягає насамперед в інституціональному унормуванні та упорядкуванні умов здійснення господарських відносин, а також у забезпеченні належного суспільного контролю над діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності, які мають беззаперечно підкорятися затвердженому в установленому порядку законним проявам (нормативним або розпорядничим) державного волевиявлення (наявність відносин «влади – підпорядкування»). Важливою вимогою щодо належності виконання регулятивної функції держави при цьому виступає необхідність дотримання принципу пропорційності представництва учасників певних соціально-економічних відносин (тобто, навпаки, має забезпечуватися повна відсутність взаємної підпорядкованості суб'єктів ринкових операцій і господарських процесів). З іншого боку, необхідність дотримання загальних інституціональних норм і правил при здійсненні певних ринкових відносин цілком закономірно може і буде входити у протиріччя із суто комерційними прагненнями, які виникають, наприклад, при реалізації державою певних економічних інтересів.

Отже, ринковий механізм з одного боку та система державного регулювання економіки (ДРЕ) з іншого є різними (альтернативними, але не антагоністичними) способами організації господарських відносин, а ефективна взаємодія та взаємне доповнення ринкового та державного регулювання економічних процесів дозво-

ляють повністю або частково уникати загострення широкого кола суспільних протиріч. Основними напрямками державного регулювання економіки в ринкових умовах є такі: розбудова інституціонального середовища здійснення ринкових відносин; захист конкуренції та запобігання утворенню монополій та інших можливостей зловживання ринковою владою; коригування передумов розподілу економічних ресурсів, доходів і багатства для оптимізації структури національного продукту; здійснення контролю над динамікою зайнятості, інфляцією та іншими суспільними явищами та процесами, що піддаються тимчасовому впливу економічної кон'юнктури; стимулювання усталеного економічного зростання національної економіки.

Отже, необхідність застосування відповідного інструментарію інституціонального регулювання (ІР) економічних відносин насамперед визначається складним змістом протиріч і суперечностей, які виникають у процесі суспільного розвитку. При цьому інтереси економічних агентів відіграють у ході інституціонального регулювання (інституціогенезу) роль стимулів і спонукальних сил (каталізаторів), сприяючих інституціоналізації певних норм, зміст яких відповідає результатам колективного вибору, а також індивідуальній цільовій спрямованості поведінки окремих економічних агентів. За такого підходу виникнення нового інституту в конкретних соціально-економічних умовах має розглядатися як процес, перебіг якого відбувається на двох основних рівнях: на вищому рівні (колективний вибір учасників) здійснюється формування потреби релевантної частки суспільства в певному виді ІР, відповідно до змісту якої (тобто потреби) у просторі базисних (вже існуючих різновидів) інститутів (елементів інституціонального простору) здійснюється пошук належного прототипу. Виконання функції здійснення такого роду пошуку покладається на особливу групу учасників певних суспільних відносин – «інституціональних лідерів» суспільства (інституціональних новаторів), особистісні властивості яких (відображенням чого стає вибір певних інноваційних моделей поведінки) обумовлюють сприятливість їхнього ставлення до сприйняття різного роду нововведень.

При відсутності такого роду прототипу (або за умови неможливості застосування існуючих форм ІР) під впливом колективної волі, виявом якої стає визнання факту існування потреби та формулювання (певне оформлення) суспільного замовлення щодо регулювання певної сфери людських відносин, відбувається комбінування (визначення альтернатив) сукупності початкових (базових) норм, що приводить до виникнення модифікацій існуючих або навіть до утворення новітніх форм ІР, а також до персоніфікованого (на рівні номінальних і фактичних носіїв-виконавців) вибору конкретних форм вирішення протиріч, які сформували вихідну суспільну проблемну ситуацію.

Відтак, виникнення нового інституту може являти собою, по-перше, результат гібридизації та збагачення змісту певного набору існуючих (базових) елементів інституціонального простору з подальшим селективним відбором найбільш ефективних (з точки зору задоволення вихідної суспільної потреби) форм реалізації цих елементів, відбору та закріплення отриманих результатів їхнього застосування, а по-друге, виступати наслідком свідомо або напівсвідомо здійснюваної інституціонально-інноваційної діяльності найбільш активних учасників відповідних соціально-економічних відносин. В обох випадках процес утворення нового (тобто такого, що не існував раніше, – безвідносно від міри новизни) елементу ІР стає відбиттям сполучення структурного (розгортається шляхом оновлення складу і взаємозв'язків між елементами інституціонального простору) та функціонального (відбувається шляхом збагачення змісту функцій, які виконуються інститутами) аспектів. Отже, безпосередніми силами, які беруть участь в утворенні нових форм ІР, є три групи чинників: простір базових інститутів; простір вихідних інтересів і потреб суспільства; простір агентів (носіїв індивідуальних цілей і моделей поведінки).

Так, фактори і сили, сполучення яких сприяє структуризації і типізації простору інтересів, виступають безпосереднім поштовхом для переформатування складної сукупності існуючих форм і засобів ІР, внаслідок чого відбувається утворення нового елемента простору базових інститутів, новизна якого (тобто елемента) відносно конкретного простору агентів виявляється у відсутності носіїв-представників, що були б уособленням відповідного ІР. За таких умов розмаїття базових інститутів, а отже, нагальність потреб в утворенні нових форм ІР в цілому визначається потенціалом комбінацій існуючих елементів ІР відносно використання їх для статичного або динамічного упорядкування широкого кола ситуацій індивідуального вибору, а також для задоволення відповідних вихідних суспільних потреб. Відтак, роль економічних агентів у ході процесу інституціогенезу полягає, по-перше, в усвідомленні, оформленні та узагальненні потреб в інституціональному регулюванні операцій, пов'язаних зі здійсненням індивідуального вибору, по-друге, в участі у селекційному відборі прототипу інституту, належного до використання для розв'язання певної проблемної ситуації, по-третє, у сприйнятті, поширенні та вдосконаленні новоутворених форм і методів ІР. Розмаїття ролей економічних агентів в ході інституціогенезу в першу чергу обумовлюється внутрішніми закономірностями процесу утворення та розвитку складових ІПРКВ, етапами якого є перинатальна фаза, фаза структурування, інституціональне вичерпання, фаза інституціональних трансформацій (рис. 1, табл. 1).

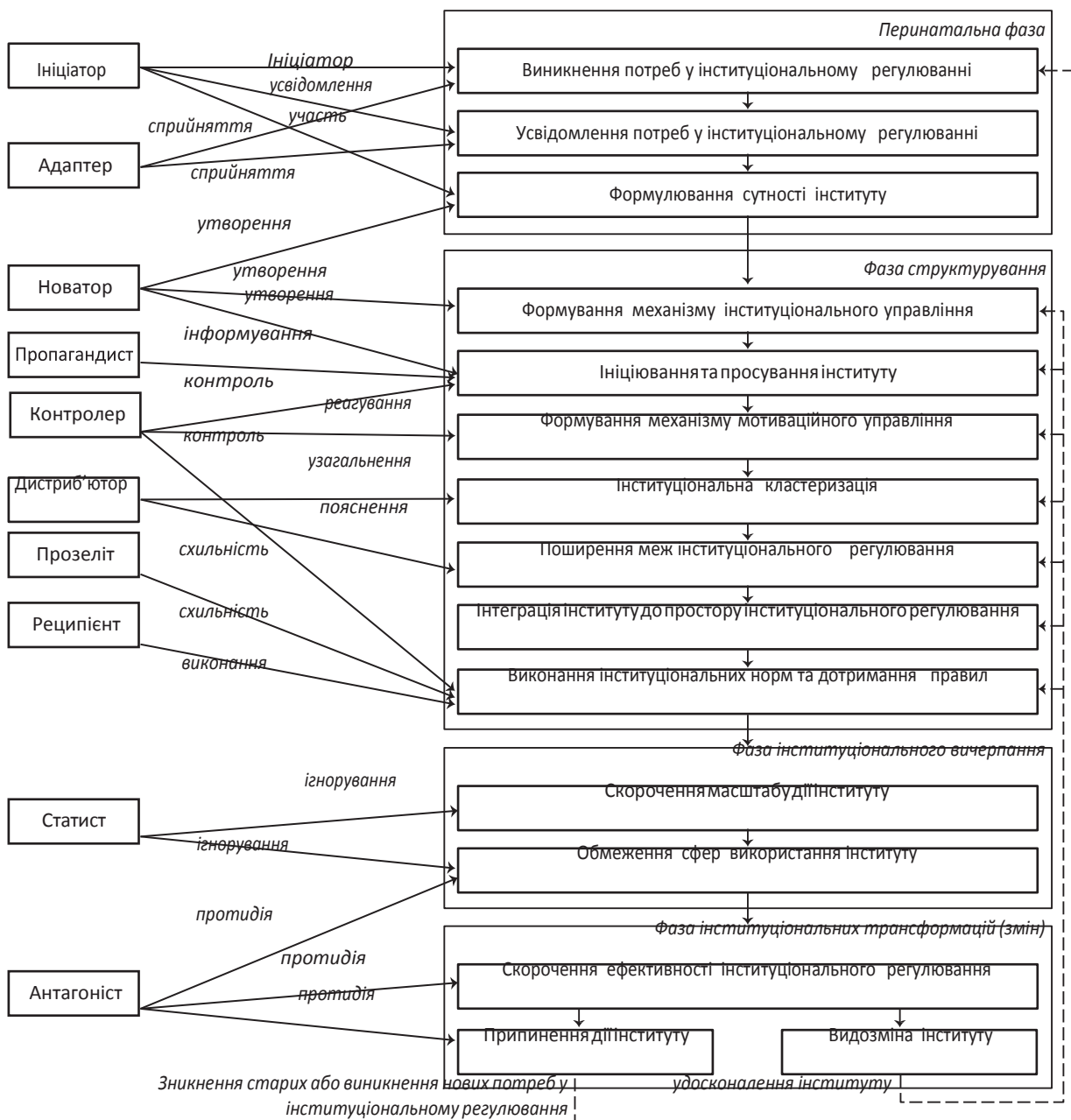

Рис. 1. Ролі та функції економічних агентів у ході процесу інституціональних трансформацій

У ході прийняття економічними агентами рішень у сфері інституціонального вибору та відбору можуть свідомо або несвідомо враховуватися не лише їхні власні інтереси, але також інтереси та дії інших осіб або суспільних груп. Тому особливої уваги заслуговують також індивідуальні розходження між економічними агентами з точки зору їхньої участі в розвитку відповідного інституціонального простору, зокрема їхньої ролі у створенні і поширенні нових інститутів, а також у забезпеченні можливостей адаптації до них соціально-економічних агентів (див. табл. 1).

На цей час простір інституціонального проектування складових вітчизняної системи ДРЕ в цілому складається з інститутів, які виникли на базі реформування відносин власності під час корпоратизації та приватизації державних підприємств та які дуже невеликою мірою відповідають вимогам забезпечення сталого розвитку національної економіки. Тому напрямки формування та розвитку національної системи ДРЕ значною мірою будуть визначатися наявними вимогами забезпечення економічного зростання, до яких, зокрема, слід віднести масштабне залучення інвестицій та підвищення ефективності використання капіталу вітчизняних підприємств.

Характеристика ролей та функцій, які виконуються економічними агентами в ході процесу інституціонального проектування

Ролі економічних агентів	Функції, які виконуються при інституціональному проектуванні	Економічні агенти, які виконують роль
Ініціатор	Упорядкування суспільних відчуттів щодо бажаного стану інституціонального середовища у форму певного інституту. Участь (ініціативно-ідейна, творчо-креативна) у створенні прототипу (вдосконаленні існуючої форми) певного елемента інституціонального регулювання (інституту)	Держава, саморегульвні та професійні об'єднання (СРПО), учасники ринкових відносин
Адаптер	Сприйняття, рецепція та інтерпретація суспільних відчуттів, пов'язаних із наявністю або з відсутністю потреб в інституціональному регулюванні. Створення та використання інструментів соціалізації нових інститутів	Контактні аудиторії, держава, професійні об'єднання учасників
Новатор	Відбір та сприйняття інституту. Адаптація прототипу інституту до конкретних умов інституціонального регулювання. Участь в апробації та опрацюванні прототипу інституту	Учасники ринкових відносин
Пропагандист	Активне поширення позитивної інформації про інститут. Демонстрація прихильності до інституту. Лобювання поширення інституту. Протидія традиціям і звичаям, що перешкоджають поширенню нового (вдосконаленню існуючого) інституту	СРПО, контактні аудиторії
Контролер	Моніторинг процесу функціонування і поширення інституту, реагування на порушення встановлених норм, врегулювання конфліктів, запобігання проявам егоїстично-опортуністичної поведінки економічних агентів	Держава, СРПО та окремі учасники
Дистриб'ютор	Надання допомоги (передача знання або специфічних активів) учасникам корпоративних відносин в адаптації до дії інституту, роз'яснення особливостей вживання даної форми	Держава, СРПО
Прозеліт	Демонстрація схильності та схвального ставлення щодо практики впровадження і поширення інституту. Комунікативна підтримка певних ідей і практики інституціонального регулювання	СРПО та окремі учасники
Реципієнт	Прийняття зобов'язань і відповідальності щодо дотримання обмежень, пов'язаних із використанням певних форм інституціонального регулювання, узгодженого з вимогами нового інституту	Усі учасники ринкових відносин
Статист	Байдуже спостереження за практикою впровадження і поширення інституту	СРПО та окремі учасники
Антагоніст	Активний опір впровадженню і поширенню норми	Окремі учасники ринкових відносин

перебіг процесів формування інститутів є результатом певних взаємодій наявних інститутів, які розгортаються у рамках власного інституціонального простору, тобто сукупності існуючих і потенційно можливих інститутів. Створення нового інституту в конкретних соціально-економічних умовах становить дворівневий процес: на вищому рівні відбувається формування потреби релевантної частки суспільства в певному інституті, відповідно до якої у просторі базисних інститутів здійснюється пошук належного прототипу. В ході прийняття економічними агентами рішень у сфері інституціонального вибору та відбору можуть свідомо або несвідомо враховуватися не тільки їхні власні інтереси, але також інтереси і дії інших осіб або суспільних груп, а також індивідуальні розходження між ними.

перспективи подальших досліджень у даному напрямку пов'язані з вивченням та узагальненням механізмів взаємодії економічних агентів, що виконують різні ролі та функції у процесі інституціонального проектування.

Література: 1. Вишневский В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишневский, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 10. – С. 41–62. 2. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / Т. В. Гайдай. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 296 с. 3. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін : монографія / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с. 4. Липов В. В. Структурная комплементарность інституціональних блоків України: диффузія вмістотрансформації / В. В. Липов // Економіка розвитку. – 2013. – № 4 (68). – С. 5–10. 5. Лукас Р. Э. Лекции по экономическому росту / Р. Э. Лукас ; [пер. с англ. Д. Шестакова]. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2013. – 288 с. 6. Остапенко Н. В. Сутність і структура інституціонально-економічного механізму підтримки малого підприємництва / Н. В. Остапенко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 7. – С. 86–93. 7. Furubotn E. G. Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics / E. G. Furubotn, R. Richter. – Ann-Arban : The University of Michigan Press,

1998. – 672 p. **8.** Сухарев О. С. Методология и возможности экономической науки : монография / О. С. Сухарев. – М. : КУРС ; ИНФРА-М, 2013. – 368 с. **9.** Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 2003. – 464 с. **10.** Чухно А. Институціоналізм : теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4–13.

References: **1.** Vishnevskiy V. *Innovatsii, instituty i evolyutsiya* [Innovation, institutions and evolution] / V. Vishnevskiy,

V. Dementev // *Voprosy ekonomiki*. – 2010. – No. 10. – P. 41–62. **2.** Haidai T. V. *Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichniy kontekst : monohrafiia* [Institutionalism Paradigm: Methodological Context : monograph] / T. V. Haidai. – K. : VPTs “Kyivskiy univer- sytet”, 2008. – 296 p. **3.** Hrazhevska N. I. *Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin : monohrafiia* [The Economic Systems of the Era of Global Changes : monograph] / N. I. Hrazhevska. – K. : Znannia, 2008. – 431 p. **4.** Lipov V. V. *Strukturnaya komplemen- tarnost instytutsionalnykh blokov v Ukraine: diffuziya vmesto transformatsii* [Structural Complementarity of Institutional Blocks in Ukraine : Diffusion Instead of Transformation] / V. V. Lipov // *Ekonomika rozvytku*. – 2013. – No. 4 (68). – P. 5–10. **5.** Lukas R. E. *Lektsii po ekonomicheskomu rostu* [Lectures on Economic Growth] / R. E. Lukas ; [per. s angl. D. Shestakova]. – M. : Izd-vo Instituta Gaydara, 2013. – 288 с. **6.** Ostapenko N. V. *Sutnist i struktura instytutsionalno-ekonomichnoho mekhanizmu pidtrymky maloho pidpriemnytstva* [The Essence and Structure of Institutional and Economic Mechanism of Supporting Small Businesses] / N. V. Ostapenko // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2012. – No. 7. – P. 86–93. **7.** Furubotn E. G. *Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics* / E. G. Furubotn, R. Richter. – Ann-Arbor : The University of Michigan Press, 1998. – 672 p. **8.** Sukharev O. S. *Metodologiya i vozmozhnosti ekonomicheskoy nauki : monografiya* [Methodology and Capabilities of Economic Science : monograph] / O. S. Sukharev. – M. : KURS ; INFRA-M, 2013. – 368 p. **9.** Khodzhsan Dzh. *Ekonomicheskaya teoriya i instituty: Manifest sovremennoy instytutsionalnoy ekonomicheskoy teorii* [Economic Theory and Institutions: A Manifesto of Modern Institutional Economics] / Dzh. Khodzhsan ; [per. s angl.]. – M. : Delo, 2003. – 464 p. **10.** Chukhno A. *Instytutsionalizm: teoriia, metodolohiia, znachennia* [Institutionalism: Theory, Methods, Meaning] / A. Chukhno // *Ekonomika Ukrainy*. – 2008. – No. 6. – P. 4–13.

Інформація про авторів

Попов Олександр Євгенійович – докт. екон. наук, професор, завідувач кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (пр. Леніна, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: Oleksandr.Popov@m.hneu.edu.ua)

Яковцов Павло Євгенійович – аспірант кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (пр. Леніна, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: oai_a@ukr.net)

Информация об авторах

Попов Александр Евгеньевич – докт. экон. наук, профессор, заведующий кафедрой политической экономии Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (пр. Ленина, 9-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: Oleksandr.Popov@m.hneu.edu.ua)

Яковцов Павел Евгеньевич – аспирант кафедры политической экономии Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (пр. Ленина, 9-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: paveljakovcov@mail.ru)

Information about the authors

N. Popov – Doctor of Science in Economics, Professor, Head of the Department of Political Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Lenin Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: Oleksandr.Popov@m.hneu.edu.ua)

P. Yakovtsov – postgraduate student of the Department of Political Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Lenin Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: paveljakovcov@mail.ru)

*Стаття надійшла до ред.
27.03.2015 р.*